

Marta Szuniewicz

Ochrona rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego

Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 4, 205-223

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marta Szuniewicz

Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

Ochrona rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego

Słowa kluczowe: rodzina, konflikt zbrojny, prawo zwyczajowe, Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża

Wstęp

Konflikt zbrojny, stawiając cały naród w obliczu szczególnego zagrożenia, wstrząsa wszelkimi strukturami państwa i społeczeństwa, w tym również tymi najmniejszymi – rodzinami. Przegląd odnośnych traktatów międzynarodowych¹ pozwala stwierdzić, że przewidują one szereg gwarancji prawnych dotyczących ochrony rodziny. Obowiązek poszanowania praw rodzinnych zawierały już pierwsze dokumenty poświęcone prawu humanitarnemu². Artykuł 46 Regulaminu haskiego, stanowiącego załącznik do IV Konwencji haskiej o prawach i zwyczajach wojny lądowej z 18.10.1907 r.³, wyraźnie stanowił, że „[h]onor i prawa rodzinne (...) powinny być uszanowane”⁴. Rodzi się zatem pytanie, czy współczesne normy międzynarodowego prawa humanitarnego w wystarczającym zakresie gwarantują ochronę rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego.

¹ Chodzi tu głównie o cztery konwencje genewskie o ochronie ofiar wojny z 12.8.1949 r.: Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (dalej: I KG); Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (dalej: II KG); Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych (dalej: III KG) i Konwencja o ochronie osób cywilnych podczas wojny (dalej: IV KG) oraz 2 protokoły dodatkowe z 8.6.1977 r.: Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: Protokół I lub PD I) oraz Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: Protokół II lub PD II). Teksty polskie, w: M. Fleming, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów* (uzupełnienie i red. M. Gąska, E. Mikos-Skuza), MON, Warszawa 2003.

² Zob. art. 37 tzw. *Kodeksu Liebera* (Instrukcja dla Dowódców Armii Stanów Zjednoczonych w Polu. Zarządzenie nr 100 Prezydenta Lincoln z 24.4.1863 r.); art. 38 *Deklaracji Brukselskiej* z 27.8.1874 r.; art. 48 *Podręcznika Oksfordzkiego* z 9.9.1880 r.; teksty, w: *The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, red. D. Schindler, J. Toman, Leiden–Geneva 1973, s. 3 i n.

³ Dz. U. z 1927 r., Nr 21, poz. 161.

⁴ Zobowiązanie to zostało w tym samym brzmieniu powtórzone w konwencji genewskiej z 1929 r. oraz w art. 27 IV KG z 1949 r.

Celem niniejszego opracowania jest zestawienie i omówienie norm międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, przewidujących ochronę rodziny i/lub jej poszczególnych członków oraz ustalenie zakresu przyznanej im ochrony. Powyższa analiza zostanie przeprowadzona w następujących obszarach: 1) poszanowanie zasady integralności rodziny, 2) prawo do informacji i przesyłania wiadomości o charakterze rodzinnym, 3) prawa rodziny na wypadek śmierci jej członka, 4) materialne gwarancje wsparcia rodzin w konflikcie zbrojnym, 5) wzmocnienie ochrony rodziny w kontekście szczególnych uprawnień przyznanych dzieciom i niektórym kategoriom kobiet.

I. Definicja rodziny w międzynarodowym prawie humanitarnym

Pomimo braku jednej międzynarodowo przyjętej definicji „rodziny” panuje powszechna zgoda co do tego, że ta podstawowa komórka społeczeństwa składa się przynajmniej z kobiety i mężczyzny połączonych węzłem małżeńskim oraz ich małoletnich dzieci (tzw. *nuclear family*). Koncepcja rodziny i jej zakres podmiotowy różnią się między poszczególnymi kręgami kulturowymi⁵. W wielu społeczeństwach rodzina jest rozumiana w szerszym tego słowa znaczeniu, obejmując swym zakresem również osoby pozostające na utrzymaniu głowy rodziny, takie jak: niezamężne dzieci, małoletnie rodzeństwo oraz starsze osoby pozostające pod opieką i na utrzymaniu dorosłych członków rodziny⁶.

Jakkolwiek traktaty z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego nie zawierają dokładnej i wiążącej definicji „rodziny”, uznaje się, że – w jej najszerszym znaczeniu – powinna być ona rozumiana „obiektywnie jako grupa ludzi żyjących razem oraz subiektywnie jako grupa osób chcących żyć razem”⁷. Komentarz do protokołów dodatkowych dookreśla, że „w wąskim znaczeniu termin «rodzina» obejmuje osoby powiązane więzami krwi i żyjące razem w jednym gospodarstwie domowym”, jednak „byłoby błędem optowanie za przesadnie sztywną lub precyzyjną definicją – powinniśmy zaś kierować się «zdrowym rozsądkiem»”⁸. Dlatego też termin „rodzina” powinien

⁵ Por. Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka dotyczące art. 23 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r. (1990), par. 2. Komitet w swoich Uwagach Ogólnych nr 16 do art. 17 Paktu stwierdził ponadto, że „termin rodzina powinien być interpretowany jako obejmujący wszystkich tych, którzy tworzą rodzinę w rozumieniu społeczeństwa danego państwa”.

⁶ *Note on Family Protection Issues*, UNHCR Executive Committee, EC/49/S.C./CRP.14 (4.6.1999), par. 3.

⁷ UNHCR, *Background Note for the Agenda item: Family Reunification in the context of Resettlement and Integration, Protecting the Family: Challenges in Implementing Policy in the Resettlement Context*, Annual Tripartite Consultations on Resettlement, Geneva, 20–21.6.2001, par. 11.

⁸ *Commentary on the Additional Protocols*, red. Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann, ICRC, Martinus Nijhoff, Geneva 1987, s. 859, par. 2997.

obejmować nie tylko krewnych – niezależnie od ich prawnego lub naturalnego charakteru – takich jak małżonkowie, rodzeństwo, wujkowie, ciocie, siostrzeńcy i bratankowie czy bardziej odlegli krewni, ale również osoby niespokrewnione, lecz zaliczane do rodziny z uwagi na wspólne życie lub więzy emocjonalne łączące ich z rodziną w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. Jakkolwiek powyższe wskazania pozbawione są mocy prawnie wiążącej stanowią wyraźną dyrektywę wykładni, nakazującą traktowanie w kategoriach członków rodziny „wszystkich tych, którzy uważają siebie i są uważani przez pozostałych za część rodziny i którzy chcą prowadzić wspólne życie”⁹.

II. Poszanowanie integralności rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego

Podstawowym i jednocześnie najbardziej zagrożonym prawem rodziny jest zachowanie jej jedności w obliczu konfliktu zbrojnego. Zawiorowania wojenne często prowadzą do rozdzielania członków rodzin w obrębie terytorium państwa targanego walkami, jak i poza jego granicami.

Fundamentalne znaczenie ma w tym zakresie zasada poszanowania integralności komórki rodzinnej (*the right to family unity*). W ujęciu negatywnym zobowiązuje ona strony w konflikcie do powstrzymywania się od i niedopuszczania do rozdzielania członków rodziny. Znajduje to odzwierciedlenie w regulacjach odnoszących się do przeprowadzania akcji przesiedleń lub ewakuacji osób cywilnych¹⁰. W przypadku internowania normy konwencyjne nakazują trzymanie członków tej samej rodziny w miarę możliwości w jednym pomieszczeniu oddzielnie od innych osób¹¹ oraz zapewnienie, gdy tylko to możliwe, aby pozbawione opieki dzieci były umieszczane razem z rodzicem w miejscu pozbawienia wolności¹².

W swej stronie pozytywnej omawiana zasada statuuje obowiązek tychże państw do podjęcia wszelkich możliwych działań ułatwiających odszukanie i połączenie krewnych rozproszonych w wyniku walk¹³. Podkreślić tu należy fakt zagwarantowania przez IV Konwencję genewską z 1949 r. w art. 26 prawa do łączenia rozproszonych rodzin. Jednak, jak podkreśla komentarz do konwencji genewskich, omawiana gwarancja została adresowana jedynie do członków rodzin, które zostały rozdzielone w wyniku walk zbrojnych, a nie do wszystkich osób przesiedlonych¹⁴. Zmienił to I Protokół dodatkowy z 1977 r., rozciągając powyższe prawo w art. 74 również na osoby przemieszczone, w odniesieniu do których nakazał Stronom w konflikcie zbieranie

⁹ Ibidem.

¹⁰ Art. 49 IV KG i art. 78 PD I.

¹¹ Art. 82 IV KG; art. 75 ust. 5 i art. 77 ust. 4 PD I; art. 5 ust. 3 lit a PD II.

¹² Art. 82 IV KG; art. 76 ust. 3 PD I.

¹³ Art. 26 IV KG; art. 74 PD I; art. 4 ust. 3 lit. b PD II.

¹⁴ *The Geneva Conventions of 12 August 1949: Commentary. 4 vols*, ed. by J. Pictet, Geneva: ICRC, 1952–1960, vol. IV, s. 196.

wszelkich informacji celem zidentyfikowania tych osób¹⁵. Powyższe postanowienie Protokołu I wskazuje na wyraźny w tym zakresie rozwój prawa humanitarnego, na który niewątpliwym wpływ miały liczne rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ¹⁶.

W myśl postanowień międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych państwa powinny popierać działalność organizacji humanitarnych, świadczących usługi w omawianym zakresie¹⁷. W przepisach tych mowa *expressis verbis* o Międzynarodowym Komitecie Czerwonego Krzyża [dalej: MKCK] jako przykładzie takiej organizacji.

Ponadto, z zasady zachowania więzi rodzinnych i jedności rodziny wymagają również normy prawne związane z ewakuacją dzieci i zakazem zmiany statusu rodzinnego ewakuowanego dziecka, które będą przedmiotem późniejszych rozważań.

III. Prawo do informacji o charakterze rodzinnym

Newralgicznym elementem ochrony rodziny jest zapewnienie jej członkom wymiany informacji i utrzymania kontaktu. W związku z powyższym, normy międzynarodowego prawa humanitarnego wyraźnie wskazują na konieczność zapewnienia stałego przepływu informacji o charakterze rodzinnym poprzez umożliwienie wymiany korespondencji między członkami rodzin¹⁸. Jeżeli jednak okoliczności utrudniają lub uniemożliwiają wymianę korespondencji rodzinnej zwykłą pocztą, zainteresowane państwa powinny zwrócić się do neutralnego pośrednika, jak np. Centralnego Biura Informacji i krajowych stowarzyszeń Czerwonego Krzyża lub Czerwonego Półksiężycy.

Jakkolwiek świadomość trudności komunikacyjnych w czasie trwających walk zbrojnych znalazła odzwierciedlenie w postanowieniach traktatowych, przewidujących możliwość wprowadzenia ograniczeń w zakresie przesyłania korespondencji o charakterze rodzinnym, jednocześnie w sposób wyraźny ustanowiły one nieprzekraczalne minimum w tym zakresie. I tak, w myśl konwencji genewskich z 1949 r. państwa w konflikcie mogą co najwyżej nakazać używanie typowych formularzy¹⁹, zawierających 25 wyrazów dowolnie wybranych i ograniczyć ich wysyłanie do jednego razu na miesiąc²⁰. W przypadku jeńców wojennych, jeżeli mocarstwo zatrzymujące uzna za konieczne ograniczenie ich korespondencji do rodzin, powinno zezwolić co najmniej na wysyłanie w okresie miesięcznym dwóch listów i czterech kart, sporządzonych w miarę możliwości według wzorów²¹. Co więcej, koresponden-

¹⁵ *Commentary on the Additional Protocols ...*, s. 858, par. 2988.

¹⁶ E. Mikos-Skuza, *Ochrona ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych w I Protokole Dodatkowym z 1977 r.*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 36, s. 93.

¹⁷ Art. 26 IV KG; art. 74 PD I.

¹⁸ Art. 25 IV KG i art. 107 IV KG oraz przepisy przytoczone poniżej.

¹⁹ Zob. wzór karty korespondencyjnej i listu w załączniku III do IV KG.

²⁰ Art. 25 IV KG.

²¹ Zob. załącznik IV.C. do III KG.

cja o charakterze rodzinnym jeńca nie może być zatrzymywana ze względów dyscyplinarnych²².

Szczególno znaczenia nabierają przepisy prawne odnoszące się do zasad traktowania osób pozbawionych wolności (jeńcy wojenny i osoby internowane), którym konwencje genewskie zapewniają efektywne prawo do wysyłania i otrzymywania wiadomości²³. Zostało ono wzmocnione poprzez dodatkowe postanowienia, gwarantujące możliwość zawiadomienia rodziny w przypadku zatrzymania, przeniesienia, a także w razie choroby i przewiezienia do szpitala²⁴. Dodatkowo przyznano im szczególny priorytet w zakresie wysyłania i przesyłania²⁵. Co więcej, korespondencja o charakterze rodzinnym jeńca i osób internowanych jest również zwolniona od wszelkich opłat²⁶.

Nie zawsze jednak osoba jest w stanie sama zawiadomić rodzinę i wówczas obowiązek zapewnienia rodzinie informacji o losie jej najbliższych spoczywa na stronach konfliktu. Nabiera on szczególnego znaczenia w przypadku śmierci oraz zaginięcia, czyniąc z prawa rodziny do wiedzy o losie ich członków pryncypium działań państwa w tym zakresie²⁷. Ponadto normy międzynarodowego prawa humanitarnego wprowadzają obowiązek podjęcia stosownych kroków, zwłaszcza wszelkich możliwych środków celem ustalenia losu osób uznanych za zaginione w rezultacie działań wojennych. Dookreślają one zakres zobowiązań w zakresie zbierania stosownych informacji i ich przekazywania oraz zasady działania biur informacji ustanowionych w celu wykonywania powyższych działań²⁸.

IV. Gwarancje prawne na wypadek śmierci członka rodziny

Kolejne gwarancje praw rodziny zostały przewidziane na wypadek śmierci osoby najbliższej. Normy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych zobowiązują, gdy tylko pozwolą na to okoliczności, do podjęcia bez opóźnienia wszystkich możliwych środków w celu odszukania

²² Por. art. 71, 98 i 107 III KG.

²³ Zob. art. 35, 71 i 76 III KG oraz art. 25 ust. 3, 93, 107 i 112 IV KG.

²⁴ Art. 70 III KG (tzw. *capture card*) i art. 106 IV KG (tzw. *internment card*). Zob. wzór karty o wzięciu do niewoli, stanowiący aneks IV B do III KG oraz wzór karty o internowaniu zawartej w załączniku III do IV KG.

²⁵ Por. szczególne postanowienia przewidziane w art. 70 III KG; por. też *The Geneva Conventions ...*, vol. III, s. 343.

²⁶ Zob. odpowiednio art. 74 ust. 1 III KG i art. 11 IV KG.

²⁷ Zob. art. 32 I PD, zgodnie z którym „[p]rzy stosowaniu niniejszego Działu [tj. Działu III Części II Protokołu zatytułowanego „Osoby zaginione i zmarłe” – przyp. M. Sz.] działalność Wysokich Umawiających się Stron, stron konfliktu oraz międzynarodowych organizacji humanitarnych (...) kieruje się przede wszystkim prawem rodzin do wiedzy o losie ich członków”.

²⁸ Zob. art. 16 I KG; art. 16 II KG; art. 122-123 III KG; art. 136-141 IV KG oraz art. 33 PD I.

i zebrania zmarłych oraz ustalenia ich tożsamości²⁹. Zwłaszcza tym ostatnim zadaniem, wymagającym zbierania i przekazywania stosownych informacji, zajmują się powołane specjalnie w tym celu biura informacji z Centralnym Biurem Informacji MKCK na czele. Konwencje genewskie wymagają indywidualnego chowania zmarłych (poza nagłącymi względami sanitarnymi) oraz odpowiedniego oznaczenia i należytego utrzymania grobów³⁰.

Państwo w konflikcie musi ponadto podjąć wszelkie środki celem przekazania właściwym władzom lub rodzinom zmarłych odpowiednich informacji dotyczących tożsamości zmarłego, przyczyny śmierci oraz lokalizacji miejsca pochówku³¹. Ponadto, normy konwencyjne wymagają przekazania uwierzytelnionych aktów zgonu lub list odnotowanych zgonów. Za pośrednictwem czerwonokrzyskiego Centralnego Biura Poszukiwań (ang. *Central Tracing Agency*) zarządy grobów, najpóźniej po ustaniu działań zbrojnych, powinny wymienić wykazy podające położenie i oznaczenie grobów, jak również dane dotyczące osób pochowanych³² oraz przesyłać połowy tabliczek tożsamości, testamenty, inne dokumenty i przedmioty mające znaczenie dla rodzin zmarłych³³.

Od stron w konflikcie wymaga się ponadto podjęcia starań, mających na celu ułatwienie członkom rodzin zmarłych dostępu do grobów ich bliskich oraz powrotu szczątków osób zmarłych do kraju ich pochodzenia, na wniosek tego państwa lub ich rodzin³⁴.

V. Gwarancje materialnego wsparcia rodzin *duranto bello*

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, jak istotne w sytuacji konfliktu zbrojnego jest zapewnienie członkom rodziny materialnych podstaw przetrwania. Główny ciężar zapewnienia rodzinie środków utrzymania do życia spoczywa na jej członkach (zwykle głowach rodziny), z tym że w warunkach wojennych możliwości dostarczania dóbr niezbędnych dla przetrwania ulegają daleko idącym zakłóceniom i ograniczeniom. W ściśle określonych okolicznościach normy międzynarodowego prawa humanitarnego przesuwają na stronę przeciwną w konflikcie ciężar zaspokojenia materialnych potrzeb osób pozostających na utrzymaniu jednostki niezdolnej – na skutek konfliktu

²⁹ Art. 15-17 I KG; art. 18-20 II KG; art. 120-121 III KG; art. 16, 129 i 131 IV KG oraz art. 33 PD I.

³⁰ Art. 17 I KG; art. 20 II KG; art. 120 III KG; art. 130 IV KG oraz art. 34 PD I.

³¹ Art. 16 i 17 I KG; art. 19 II KG; art. 120 III KG; art. 120 i 136 IV KG oraz art. 33 PD I.

³² O zarządach grobów wspominają m.in. art. 17 (3); art. 20 (2) II KG; art. 120 (6) III KG i art. 130 (3) IV KG.

³³ Art. 16 I KG; art. 19 II KG; art. 77, 120 i 129 III KG; art. 113 IV KG.

³⁴ Por. art. 130 IV KG i art. 34 (2) (a) i (c) PD I. Zob. też *Commentary on the Additional Protocols ...*, s. 379, par. 1353.

zbrojnego – do zapewnienia im niezbędnego minimum egzystencji. Sytuacja takiego rodzaju ma miejsce w przypadku internowania głowy rodziny oraz w czasie okupacji³⁵.

W powyższych sytuacjach mamy do czynienia z *expressis verbis* wyrażonym pozytywnym zobowiązaniem mocarstwa okupacyjnego lub zatrzymującego (internującego)³⁶ do dostarczenia materialnych podstaw przetrwania rodzinom określonych kategorii podmiotów. I tak, IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny formułuje taki obowiązek w sytuacji, gdy osoba podlegająca ochronie nie może – w wyniku zastosowania wobec niej środków kontroli ze względu na bezpieczeństwo – znaleźć płatnej pracy na odpowiednich warunkach³⁷, gdy osoba została obowiązana do przebywania w przymusowym miejscu zamieszkania i nie może znaleźć odpowiedniej pracy³⁸ oraz gdy osoba została internowana, a pozostający na jej utrzymaniu członkowie rodziny nie posiadają dostatecznych środków do życia lub są niezdolni do ich zdobycia³⁹.

Pośrednie znaczenie – w omawianym kontekście – mają postanowienia, które zmierzają do zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych ludności cywilnej, a zwłaszcza te, które obligują mocarstwo okupacyjne lub zatrzymujące do umożliwienia znalezienia płatnej pracy⁴⁰ i słusznego wynagrodzenia⁴¹, ułatwienia przesyłania przez jeńców i internowanych będących na ich utrzymaniu osobom posiadanych środków i zapomóg pieniężnych⁴² oraz te, które zawierają ogólne gwarancje o charakterze socjalno-bytowym⁴³. Nie bez znaczenia są normy przewidujące uprzywilejowaną pozycję dzieci, kobiet w ciąży i płożu oraz matek małych dzieci w zakresie gwarancji o charakterze materialnym⁴⁴.

³⁵ Art. 39, 78 i 81 IV KG.

³⁶ Co do przyczyn odmiennej regulacji powyższego zagadnienia w kontekście jeńców i osób internowanych zob. *The Geneva Conventions...*, vol. IV, s. 378–379.

³⁷ Art. 39 IV KG.

³⁸ Art. 78 IV KG.

³⁹ Art. 81 IV KG.

⁴⁰ Por. art. 39 i 78 IV KG.

⁴¹ Por. art. 62 III KG i art. 95 IV KG.

⁴² Por. art. 63 III KG i art. 98 IV KG.

⁴³ Chodzi tu przykładowo o postanowienia konwencyjne zawierające zobowiązania walczących stron do zapewnienia w miarę możliwości zaopatrzenia ludności w żywność, środki lecznicze, odpowiednie schronienie i wszelkie inne konieczne artykuły (art. 55, 90 i 127 IV KG oraz art. 69 PD I) i ułatwienia przeprowadzenia na ich rzecz akcji międzynarodowej pomocy humanitarnej (art. 59 IV KG) oraz te, które zakazują niszczenia i zabierania dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności, jak środki żywności, strefy rolnicze, zbiory, bydło i zbiorniki z wodą pitną (art. 33 i 46 IV KG oraz art. 54 PD I).

⁴⁴ Szerzej na ten temat zob. M. Szuniewicz, *Studium gwarancji praw rodziny na wypadek niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2006, nr 2, s. 60–62.

VI. Szczególne gwarancje ochrony kobiet i dzieci w czasie konfliktu zbrojnego

Ostatnią płaszczyzną normatywną jest szczególna ochrona, której beneficjentami uczyniono dzieci oraz niektóre kategorie kobiet (tj. kobiety w ciąży, położnice oraz matki z małymi dziećmi).

W odniesieniu do dzieci podstawowe znaczenie mają postanowienia dotyczące ewakuacji oraz opieki nad małoletnimi osieroconymi lub pozbawionymi opieki rodziców⁴⁵. Jak już wspomniano, kwestia ewakuacji dzieci jest niezwykle istotna z punktu widzenia zasady poszanowania integralności rodziny i stąd została obwarowana ścisłymi restrykcjami, zwłaszcza uzyskaniem pisemnej zgody rodziców lub opiekunów dziecka⁴⁶. Należy wyraźnie podkreślić, że wytyczne organizacji humanitarnych odnoszące się do kwestii ewakuacji wyraźnie wskazują, że przenoszenie dzieci bez ich rodziców powinno być ostatecznością, z uwagi na fakt, że oddzielenie od rodziców stanowi większe zagrożenie dla dzieci niż niebezpieczeństwa związane z toczącymi się walkami zbrojnymi⁴⁷. Ponadto, celem ułatwienia powrotu ewakuowanych dzieci do swojej rodziny i do kraju ojczystego, władze państwa dokonującego ewakuacji (i w miarę potrzeby także władze państwa przyjmującego), są zobowiązane do podjęcia działań gwarantujących śledzenie losu ewakuowanych dzieci⁴⁸.

Podstawowe znaczenie w omawianym zakresie należy przypisać należytej identyfikacji danych osób ewakuowanych⁴⁹, właściwemu ich przechowywaniu, aktualizowaniu i przekazywaniu, ułatwieniu rodzicom odszukania dzieci i sprowadzenia ich do domu po ustaniu zagrożenia oraz poszanowaniu statusu rodzinnego dziecka. Zabezpieczeniem tego ostatniego jest ustanowiony w IV Konwencji genewskiej zakaz zmiany statusu osobistego i rodzinnego dziecka oraz obowiązek stałego przechowywania posiadanych danych o rodzicach i innych krewnych w przypadku otoczenia osieroconych lub oddzielonych od rodziców na skutek wojny dzieci opieką w ramach instytucji mocarstwa okupacyjnego⁵⁰. W tym samym kierunku idą zalecenia MKCK, UNHCR i organizacji humanitarnych ustanawiające restrykcje prawne związane z adopcją (zwłaszcza międzynarodową) dzieci pozostawionych bez opieki.

⁴⁵ Np. art. 24 i 50 IV KG.

⁴⁶ Art. 78 ust. 1 PD I oraz art. 4 ust. 3 (e) PD II (w odniesieniu odpowiednio do konfliktów międzynarodowych i niemiędzynarodowych).

⁴⁷ Por. *Report on the Work of the Conference of Government Experts*, vol. II, ICRC 1972, s. 89; R. K. Dixit, *Special protection of children during armed conflicts under the Geneva Conventions regime*, „ISIL Yearbook of International Humanitarian and Refugee Law” 2001, nr 2; UNHCR, *Handbook for emergencies*, second edition, Geneva 1999, par. 41; *Commentary on the Additional Protocols...*, s. 909, par. 3213.

⁴⁸ D. Plattner, *Protection of children in international humanitarian law*, „International Review of the Red Cross” 1984, nr 24.

⁴⁹ Por. art. 24 IV KG (tabliczki tożsamości dla dzieci) oraz katalog niezbędnych danych ustanowiony w art. 78 ust. 3 PD I.

⁵⁰ Art. 50 IV KG.

Ponadto, normy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych przewidują szczególne udogodnienia i gwarancje materialne dla kobiet w ciąży i połogu oraz dzieci⁵¹. Wspomnianym kategoriom osób przyznano pozycję priorytetową przy rozdzielaniu żywności, odzieży, specjalnych odżywek i innych produktów⁵² oraz szczególną opiekę i ochronę ze strony państwa⁵³. Nie tylko przysługuje im konwencyjny status „rannych i chorych”⁵⁴, ale również szereg specjalnych gwarancji⁵⁵. Tym samym szczególna ochrona, jaką międzynarodowe prawo humanitarne otacza omówione powyżej kategorii członków rodziny, promieniuje i w sposób pośredni oddziałuje na poziom ochrony zapewnionej komórce rodzinnej.

VII. Ochrona praw rodziny w sytuacji konfliktu niemiędzynarodowego⁵⁶

Z uwagi na ogólną skąpość uregulowań prawnych odnoszących się do konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym szczególnego znaczenia nabiera rekonstrukcja standardów ochronnych na wypadek tego rodzaju konfliktów zbrojnych⁵⁷. Protokół II z 1977 roku w ustanawiającym podstawowe gwarancje artykuł 4 zawiera – w kontekście zobowiązania do zapewnienia dzieciom należynej opieki i pomocy – regulację dotyczącą prawa do połączenia rodziny, obligującą strony konfliktu do „poczynienia stosownych kroków dla ułatwienia łączenia rodzin czasowo rozdzielonych”⁵⁸. Wynikające z niego prawo krewnych dziecka do połączenia rodziny jest „pochodną uprzywilejowanego statusu dziecka i jego prawa do specjalnej opieki, ochrony i pomocy”⁵⁹.

W przedmiocie ochrony osób pozbawionych wolności Protokół II zapewnia poszanowanie zasady integralności rodziny, przewidując konieczność umieszczenia razem osób należących do tej samej rodziny oraz zobowiązuje odpowiedzialnych za internowanie lub uwięzienie osób do zezwolenia im na wysyłanie i otrzymywanie listów i kart, których liczba może być ograniczona przez uprawnioną władzę, jeśli ta uzna to za konieczne⁶⁰. Do zasady posza-

⁵¹ Zob. m.in. art. 23, 24 i 89 IV KG.

⁵² Art. 23 IV KG.

⁵³ Art. 16 IV KG; art. 70 PD I oraz wzywające dotrzymania ich z dala od terenu zagrożonego walkami (art. 23 I KG, art. 14, 17 i 132 IV KG).

⁵⁴ Art. 21 i 22 IV KG oraz *expressis verbis* art. 8 PD I.

⁵⁵ Art. 38, 91 i 127 IV KG; art. 76-78 PD I.

⁵⁶ Szerzej nt. zob. M. Szuniewicz, *Studium gwarancji praw rodziny ...*, s. 51 i n.

⁵⁷ Szerzej nt. zob. M. Szuniewicz, *Próba rekonstrukcji reżimu prawnego „rządzącego” niemiędzynarodowym konfliktem zbrojnym*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Wyzwania XXI wieku*, red. D. Bugajski, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2008, s. 67 i n.

⁵⁸ Art. 4 ust. 3 lit. b) PD II.

⁵⁹ Por. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*, Toruń 1994, s. 48.

⁶⁰ Art. 5 ust. 2 lit. a) i b). Co do fundamentalnego znaczenia wymiany korespondencji między osobą pozbawioną wolności a jej rodziną por. *Commentary on the Additional Protocols ...*, par. 4585.

nowania integralności rodziny odwołuje się również art. 4 ust. 3 lit. e dotyczący ewakuacji dzieci oraz art. 17, ustanawiający zakaz przymusowego przemieszczania ludności.

Poza normami traktatowymi kolejną warstwę gwarancyjną w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych stanowi prawo zwyczajowe.

W raportach MKCK z 2003 r. poświęconych osobom zaginionym oraz ich rodzinom⁶¹ wymieniono szereg praw, powszechnie uznawanych za posiadające charakter zwyczajowy, tj. prawo do poszanowania życia rodzinnego, do przebywania uwięzionych członków rodziny w jednym pomieszczeniu, prawo do zachowania integralności rodziny w razie przemieszczania ludności cywilnej, prawo do korespondencji z uwięzionym członkiem rodziny, odszukiwanie zmarłych i podjęcie działań celem ich zidentyfikowania, zobowiązanie stron do przekazania właściwym władzom lub rodzinom informacji o fakcie i miejscu uwięzienia, prawo rodzin do informacji o losie jej członków⁶². Potwierdzono zatem zwyczajowy charakter norm gwarantujących poszanowanie praw rodziny w całej niemalże jej międzynarodowo chronionej substancji.

W ramach studium zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego przygotowanego pod auspicjami MKCK⁶³ również zrekonstruowano kilka istotnych reguł odnoszących się do poszczególnych aspektów ochrony rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym. Ogólna reguła nr 105 nakazuje poszanowanie życia rodzinnego w możliwie największym zakresie⁶⁴. Bardziej szczegółowe normy w zakresie ochrony jedności rodziny przewidują obowiązek każdej z walczących stron do podjęcia wszystkich możliwych środków celem ustalenia losu osób uznanych za zaginione w rezultacie działań zbrojnych i dostarczenia rodzinie wszelkich informacji w tym zakresie⁶⁵, umieszczenia razem członków tych samych rodzin

⁶¹ ICRC Report: *The Missing and Their Families. The Missing: Action to resolve problem of people unaccounted for as a result of armed conflict or internal violence and to assist their families. Summary of the Conclusions arising from Events held prior to the International Conference of Governmental and Non-Governmental Experts* (19–21.02.2003), s. 24 i n.

⁶² Szerzej por. M. Szuniewicz, *Prawo rodziny do informacji o losie jej zaginionego członka – uwagi prawnomiędzynarodowe*, [w:] *Znaczenie informacji w społeczeństwie obywatelskim. Wybrane aspekty prawne*, red. J. Marszałek-Kawa, B. Chłudziński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 192–231.

⁶³ *Customary International Humanitarian Law. Part I: Rules, Part II: Practice*, red. J.–M. Henckaerts, L. Doswald-Becka, Cambridge University Press, Cambridge 2005. Polski przekład norm zwyczajowych ukazał się nakładem Ośrodka Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża (broszurka pt. „Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitar-nemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego”, tłum. M. Sajkowski, PCK, Warszawa 2006). Szerzej nt. zob. M. Szuniewicz, *Studium prawa zwyczajowego „Customary International Humanitarian Law”*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne we współczesnym świecie – osiągnięcia i wyzwania. Materiały Toruńskiej Konferencji Naukowej 13 grudnia 2006 roku*, red. T. Jasudowicz (we współ. z M. Szuniewicz i M. Balcerzakiem), TNOiK, Toruń 2007, s. 11–32.

⁶⁴ *Customary International Law*, part I, rule 105.

⁶⁵ *Ibidem*, rule 117.

w miejscu uwięzienia⁶⁶ oraz podjęcia podczas przesiedlania wszelkich możliwych środków mających na celu zapobieżenie rozdzieleniu rodzin⁶⁷. Kolejną gwarancją poszanowania życia rodzinnego jest zrekonstruowany w kontekście praw osób pozbawionych wolności podczas konfliktu wewnętrznego obowiązek umożliwienia powyższym osobom prowadzenia korespondencji z członkami rodziny⁶⁸ oraz przyjmowania – w możliwym z praktycznego punktu widzenia stopniu – ich odwiedzin⁶⁹.

Reasumując, szeroki zatem wachlarz gwarancji ochrony rodziny i poszczególnych jej członków posiada charakter zwyczajowy, co oznacza obowiązek ich przestrzegania przez wszystkie państwa.

VIII. Działalność MKCK i UNHCR na rzecz wzmocnienia ochrony rodziny

4.1. MKCK a odtworzenie więzi rodzinnych

Od wielu lat Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca odgrywa główną rolę na polu zachowania i przywracania integralności rodziny. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża podejmuje i koordynuje szereg działań na rzecz odtworzenia więzów rodzinnych (ang. *restoring family links* – *RFL*) zarówno na obszarze dotkniętym przez konflikt zbrojny, jak i w państwach przyjmujących uchodźców i wysiedleńców⁷⁰.

W ramach odtwarzania więzi rodzinnych MKCK podejmuje działania zmierzające do umożliwienia członkom rodzin rozproszonych w wyniku działań zbrojnych ustanowienie ponownego kontaktu między sobą oraz prowadzenie korespondencji, zbiera informacje o osobach uwięzionych lub zmarłych w wyniku działań zbrojnych celem przekazania ich rodzinom, organizuje akcje odszukiwania członków rozproszonych rodzin, koordynuje oraz doskonali proces łączenia rodzin i repatriacji oraz pozyskiwania jakichkolwiek wiadomości o losie zaginionych, a także świadczy usługi jako neutralny pośrednik⁷¹. Na szczególne podkreślenie zasługuje czerwonokrzyska sieć komunikacji, umożliwiająca oddzielnym członkom rodziny nawiązanie kontaktu i wymianę korespondencji za pomocą tzw. *red cross messages*⁷².

⁶⁶ Ibidem, rule 119 i 120.

⁶⁷ Ibidem, rule 131.

⁶⁸ Ibidem, rule 125.

⁶⁹ Ibidem, rule 126.

⁷⁰ ICRC, *War and family links: general overview* (27.11.2000); dostępny na stronie internetowej: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jqra.htm> (data: 16.4.2013).

⁷¹ ICRC, *Waiting for news*, Geneva, July 2002, s. 15; dostępny na stronie internetowej: cri.it/flex/cm/pages/.../L/.../BLOB%3AID%3D6264 (data: 16.4.2013).

⁷² *Armed conflicts and family links*, ICRC, January 2002, s. 4; dostępny na stronie internetowej: cri.it/flex/cm/pages/.../L/.../BLOB%3AID%3D6262 (data: 16.4.2013).

W niektórych przypadkach MKCK może również ofiarować materialne wsparcie dla rodzin borykających się z problemami finansowymi na skutek pozbawienia wolności jedynego żywiciela rodziny. Komitet niekiedy ponosi koszty podróży umożliwiającej odwiedzanie członków rodziny przetrzymywanych w odległych więzieniach, a także zaopatruje w czerwono krzyskie dokumenty podróży osoby, które utraciły dokumenty osobiste w rezultacie działań zbrojnych. Próbując zapobiegać wymuszonym zaginięciom, zwraca uwagę władz na potrzebę podjęcia odpowiednich działań, takich jak zaopatrzenie wszystkich walczących w wymagane dokumenty identyfikacyjne, należyte oznaczenie miejsc pochówku, gromadzenie odpowiednich informacji celem późniejszego sporządzenia list ofiar oraz powołanie do życia służb, które miałyby wykonywać powyższe zadania. MKCK może też ofiarować władzom swoje usługi zmierzające do ułatwienia komunikacji oraz procesu poszukiwań osób zaginionych⁷³. Środki i działania podejmowane przez MKCK na rzecz rodzin różnią się w zależności od sytuacji, okoliczności politycznych i wojskowych, istniejących potrzeb oraz dostępnych środków⁷⁴.

Podstawową formą działalności Komitetu w aspekcie odtwarzania więzi rodzinnych jest przekazywanie wiadomości o charakterze rodzinnym między członkami rozproszonych rodzin, których tradycja sięga 1936 r. i wojny domowej w Hiszpanii⁷⁵. Zazwyczaj poprzedzają je czynności zmierzające do ustalenia miejsca pobytu wskazanych osób. W zakresie przyznanego mu przez konwencje genewskie mandatu oraz korzystając z prawa inicjatywy MKCK podejmuje wszelkie starania zmierzające do uzyskania wiadomości o osobach pozbawionych wolności oraz wizytowania więzień, co umożliwia niejednokrotnie zapewnienie rodzinom informacji o losie ich bliskich oraz ustanowienie między nimi korespondencji. MKCK oferuje także inne sposoby odtworzenia więzi rodzinnych, takie jak: telefony komórkowe i satelitarne⁷⁶, sprawdzanie uzyskanych adresów, kampanie zdjęciowe⁷⁷, odczytywanie na-

⁷³ M. Harroff-Tavel, *Action taken by the International Committee of the Red Cross in situations of internal violence*, „International Review of the Red Cross” 1993, vol. 294.

⁷⁴ ICRC, *War and family links: general overview*, op. cit.

⁷⁵ W szczególności – z uwagi na konflikt na Bałkanach i w Rwandzie – roku 1994 ponad 100 stowarzyszeń krajowych brało udział w przekazaniu niemal siedmiu milionów wiadomości rodzinnych; zob. Central Tracing Agency, *Annual Report 1994*, ICRC, Geneva (30.5.1995). W roku 2012 przekazano ponad 279 tysięcy wiadomości czerwono krzyskich (dane przytoczone za: <http://www.icrc.org/eng/what-we-do/restoring-family-links/index.jsp>, data: 7.6.2013).

⁷⁶ Dla przykładu w roku 2012 personel czerwono krzyski ułatwił nawiązanie 227,5 tysięcy rozmów telefonicznych pomiędzy członkami rodzin (dane przytoczone za: <http://www.icrc.org/eng/what-we-do/restoring-family-links/index.jsp>, data: 7.6.2013).

⁷⁷ MKCK przy współpracy UNICEF przeprowadził program, w którym 12 tysięcy pozbawionych opieki dzieci zostało sfotografowanych w obozie k/Gomy w Zairze w 1995 roku. W 1996 roku w wyniku programu „Do you know this child?” z 2 tysięcy sfotografowanych dzieci 63 procent zostało połączonych z rodzinami; por. ICRC, *War and family links: The current Unaccompanied Children problems in the Great Lakes region*, Geneva (18.1.2001); dostępny na stronie: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jqsx.htm> (data: 28.4.2013).

zwisk dzieci lub rodziców w odwiedzanych wsiach i obozach uchodźców, rozpowszechnianie list poszukiwanych osób w miejscach publicznych, ogłoszenia w radio, gazetach lub programach telewizyjnych, zbieranie i przekazywanie informacji, przywiezienie dziecka do miejsca urodzenia, przyprowadzenie rodziców bardzo małych dzieci do instytucji opiekuńczej celem identyfikacji dzieci⁷⁸ czy wreszcie Internet⁷⁹.

MKCK wzywa państwa do bezzwłocznego rozwiązania poważnych problemów natury humanitarnej, dotyczących rozproszonych rodzin. Komitet wielokrotnie podkreślał konieczność ułatwienia i udoskonalania procesu łączenia rodzin oraz wspierania instytucji czerwono krzyżyskich w dalszej działalności w omawianym zakresie⁸⁰.

Swoj mandat w zakresie działań na rzecz rodzin MKCK wypełnia przy pomocy stowarzyszeń krajowych oraz we współpracy z innymi organizacjami, m.in. UNHCR czy UNICEF⁸¹. MKCK nieustannie potwierdza stałą gotowość stowarzyszeń krajowych do współpracy z odpowiednimi władzami, tak politycznymi, jak i wojskowymi oraz organizacjami międzynarodowymi i pozarządowymi w akcjach humanitarnych, w procesie łączenia rodzin, wymianie wiadomości rodzinnych oraz ułatwianiu poszukiwań osób zaginionych⁸². Jednocześnie MKCK wyraźnie podkreśla konieczność zapewnienia odpowiednich funduszy na realizację działań w zakresie odtwarzania więzi rodzinnych⁸³.

⁷⁸ ICRC, *War and family links: Steps towards reunification*, Geneva (16.7.2002); dostępny na stronie: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jqsy.htm> (data: 28.4.2013).

⁷⁹ Podczas konfliktu bałkańskiego w 1999 roku MKCK zainicjował „*Family News Network*”, zaprojektowany w celu ułatwienia nawiązania kontaktu między członkami rozproszonych rodzin, a dostępny z jakiegokolwiek komputera z podłączeniem do Internetu, na stronie internetowej: <http://www.familylinks.icrc.org> lub poprzez stronę MKCK (<http://www.icrc.org>). W 2012 roku 149 stowarzyszeń krajowych Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy wykorzystywało czerwono krzyżyską internetową bazę danych.

⁸⁰ Por. rezolucje przyjęte przez Międzynarodową Konfederację Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy (MKCKiCP): nr 20 z XVIII MKCKiCP, nr 19 z XIX MKCKiCP, nr 15 i 16 z XXV MKCKiCP oraz nr 2 z XXVI MKCKiCP. Por. też ICRC, *Protection of the civilian population in periods of armed conflict*. Raport na XXVI MKCKiCP z 15.9.1995 r., par. 5.

⁸¹ Dla ułatwienia wspólnego wykonywania działań w zakresie odnawiania więzi rodzinnych MKCK wydał specjalny przewodnik zawierający porady dotyczące metod poszukiwań, najnowszych technologii oraz opis prawnych podstaw do przeprowadzenia poszukiwań i łączenia rodzin pt. „*Restoring family links: a guide for National Red Cross and Crescent Societies*”, ICRC, Geneva 2000; zob. też *Guidelines on family reunification for National Red Cross and Red Crescent Societies*, PERCO, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva 2001; J.-L. Blondel, *Cooperation between National Societies and the International Committee of the Red Cross: an essential and demanding partnership*, „*International Review of the Red Cross*” 1998, no 323, s. 197–204.

⁸² Rezolucja nr 15: *Co-operation between National Red Cross and Red Crescent Societies and governments in the reuniting of dispersed families*”, par. 1 (XXV MKCKiCP, 23–31.10.1986); por. też rezolucję nr 16: *The role of the Central Tracing Agency and National Societies in tracing activities and the reuniting of families*, XXV MKCKiCP (23–31.10.1986); teksty w: „*International Review of the Red Cross*” 1986, nr 256.

⁸³ Zob. Council of Delegates of the International Red Cross and Red Crescent Movement, *Report on the restoring family links strategy (and implementation plan) for the International Red Cross and red Crescent Movement (CD/07/4.1)*, Geneva, 23–24.11.2007, s. 5, part 9.

4.2. Działania na rzecz osób zaginionych i ich rodzin

W oparciu o mandat nadany przez normy międzynarodowego prawa humanitarnego oraz korzystając z prawa inicjatywy, MKCK podejmuje szeroki wachlarz działań w przypadku zaginięć w sytuacji konfliktu zbrojnego. Zmierzają one do zapewnienia ochrony i pomocy rodzinom, odnalezienia oddzielonych członków rodzin i złączania ich z krewnymi oraz ustalania losu osób zaginionych. Jednakże w wielu sytuacjach, w których przyszło działać jego delegatom i pracownikom, Komitet nie jest w stanie wypełniać należycie swojego mandatu z uwagi na brak politycznej woli odpowiednich władz lub walczących stron.

Niezwykle istotne jest dostarczenie rodzinom możliwie najszybciej informacji dotyczących losu jej zaginionych członków. Do zalecanych w tej mierze środków zaliczyć należy: umożliwianie przez władze rządowe oraz grupy zbrojne przeprowadzenia niezależnych dochodzeń w celu wyjaśnienia losu zaginionych osób oraz przekazanie stosownych wiadomości, zakaz utrudniania oraz ingerowania w proces ustalania losu zaginionych, ustanawianie w razie potrzeby mechanizmów zaspokajania potrzeb rodzin takich osób oraz dostarczanie im informacji zgromadzonych w trakcie dochodzeń karnych, które mogą rzucić światło na nieznaną los ich bliskich⁸⁴. W obliczu tragedii rodzin osób zaginionych, skali zjawiska, kwestii wyłaniających się w związku z działalnością międzynarodowych trybunałów karnych oraz postępem nauki w zakresie identyfikacji ludzkich szczątków, MKCK przystąpił do opracowania i wdrożenia w życie programu *The Missing*.

Wsparcie MKCK dla rodzin osób zaginionych może polegać na pomocy w ustalaniu losu tych osób, zapewnieniu rodzinom doradztwa prawnego oraz pomocy ze strony psychologów⁸⁵. Podjęte w tym celu środki mogą polegać na udzielaniu pomocy zmierzającej do zapewnienia możliwie najszybszej samowystarczalności takich rodzin, objęcia specjalną opieką i pomocą niepełnych rodzin, podjęciu działań zmierzających do prawnego uregulowania wynikłych kwestii, związanych z zarządzaniem majątkiem osoby zaginionej czy opieką nad jej dziećmi oraz wymierzeniu sprawiedliwości⁸⁶.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża zobowiązał się do wzmocnienia swoich praktyk operacyjnych celem skupienia szczególnej uwagi na zapobieganiu zaginięciom osób, doskonaleniu procesu ustalania ich losu, odtworzenia więzi rodzinnych oraz zapewnieniu lepszego wsparcia rodzinom osób zaginionych⁸⁷. MKCK zobowiązał się także do podjęcia współpracy

⁸⁴ ICRC, *Observation and Recommendations* (21.2.2003), par. 9.1.-9.5.; tekst w: „International Review of the Red Cross” 2003, nr 849, vol. 85, s. 188–193.

⁸⁵ ICRC, *War and family links: general overview*, op. cit.

⁸⁶ Por. E. Stover, R. Shigekane, *The missing in the aftermath of war: When do the needs of victims« families and international war crimes tribunals clash?*, „International Review of the Red Cross” 2002, nr 848, vol. 84, s. 850.

⁸⁷ S. Martin, *The missing*, „International Review of the Red Cross” 2002, nr 848, vol. 84, s. 726.

z odpowiednimi władzami oraz organizacjami dla wypracowania schematu działań oraz wytycznych i zaleceń tzw. najlepszej praktyki celem znalezienia rozwiązań problemów związanych ze zjawiskami zaginięć, opracowania standardów kryminalistycznych i zaleceń w zakresie ekshumacji i identyfikacji zwłok ludzkich⁸⁸, wniesienia swojego wkładu w proces tworzenia międzynarodowych mechanizmów wspierania rodzin osób zaginionych oraz ulepszenia procedur poszukiwań realizowanych przez krajowe stowarzyszenia⁸⁹. W ramach czerwonokrzyskiego projektu *The Missing* rozwinięto wewnętrzne zalecenia dotyczące ochrony osób cywilnych oraz osób pozbawionych wolności przed zaginięciami, dostarczania pomocy rodzinom osób zaginionych, przywracania kontaktu między członkami rodzin, poszukiwań, zapewnienia ciągłej identyfikacji członków sił zbrojnych, gromadzenia, ochrony i przetwarzania danych.

Wszystkie strony konfliktu zbrojnego powinny podjąć skuteczne środki dla zapewnienia poszanowania przedstawionych powyżej gwarancji. W szczególności należy zagwarantować, że wszelkie działania zostaną podjęte celem ustalenia losu osób zaginionych⁹⁰ oraz powiadomienia o wszelkich uzyskanych informacjach rodziny poszukiwanych osób, a także identyfikacji zmarłych oraz przekazania ich ciał rodzinom. Aby wywiązać się z powyższych zobowiązań prawnomiędzynarodowych, strony walczące obowiązane są do uruchomienia odpowiednich procedur niezwłocznie po rozpoczęciu konfliktu zbrojnego⁹¹.

4.3. Pomoc dzieciom pozbawionym opieki na skutek konfliktu zbrojnego⁹²

Prawdopodobnie najbardziej tragicznymi ofiarami konfliktów zbrojnych są dzieci, które zostały oddzielone od swoich rodziców, określane terminem dzieci pozbawionych opieki (ang. *unaccompanied children* lub *separated*

⁸⁸ Zob. np. ICRC, *Operational best practices regarding the management of human remains and information on the dead by non-specialists*, Geneva 2004; L. Capdevila, D. Voldman, *From regimental number to genetic code: The handling of bodies of war victims in search for identity*, „International Review of the Red Cross” 2002, nr 848, s. 751–764; L. Fondebrider, *Reflections on the scientific documentation of human rights violations*, ibidem, s. 885–891; S. Cordner, H. McKelvie, *Developing standards in international forensic work to identify missing persons*, ibidem, s. 867–884 oraz A. Kirasi Olumbe, A. Kalebi Yakub, *Management, exhumation and identification of human remains: A viewpoint of the developing world*, ibidem, s. 893–902.

⁸⁹ *The Missing: a pledge by the ICRC – Pledge of the ICRC to resolve the problem of people unaccounted for as a result of armed conflict or internal violence and to assist their families* – projekt przygotowany na XXVIII MKCKCP (Genewa, 2–6.12.2003).

⁹⁰ Por. *Customary International...*, vol. I: Rules, s. 426.

⁹¹ Aneks 2 do rezolucji nr 1 z XXVII MKCKCP (Genewa, 31.10–6.11.1999) w ramach „Planu Działań na lata 2000 – 2003”, par. 1.1 e); opubl. w: „International Review of the Red Cross” 1999, nr 836.

⁹² Niniejsza część opracowania ukazała się drukiem w ramach artykułu pt. *Prawno-międzynarodowa ochrona dzieci pozbawionych opieki w czasie konfliktu zbrojnego* [w:] *Prawa dzieci w prawie międzynarodowym*, red. E. Karska, UKSW, Warszawa 2013, s. 227–246.

children)⁹³. Stanowią one priorytet działalności takich organizacji, jak MKCK, UNHCR, UNICEF, Save the Children czy International Rescue Committee. Ich przypadki muszą być gruntownie zbadane celem zapewnienia poszanowania podstawowej i powszechnie uznanej zasady „najlepszego interesu dziecka” oraz pryncypium „integralności rodziny”⁹⁴.

Zasada integralności rodziny wymaga podjęcia nie tylko działań zmierzających do połączenia rozłączonych rodzin, ale także przedsięwzięcia środków prewencyjnych. Działania mające na celu zapobieganie oddzielaniu dzieci od ich rodzin polegają m.in. na zapewnieniu, że dystrybucja żywności sprzyja integralności rodziny, na wspieraniu szczególnie zagrożonych gospodarstw domowych oraz podjęciu kroków mających na celu dopilnowanie, aby centra opieki nad oddzielnymi dziećmi nie stawały się zachętą do porzucania najmłodszych celem zapewnienia im lepszych warunków egzystencji i zinstytucjonalizowanej opieki⁹⁵.

Rekomendowane jest podjęcie odpowiednich środków celem udoskonalenia ochrony dzieci i młodzieży, począwszy od takich wstępnych kwestii, jak rejestracja urodzin i dokumenty tożsamości⁹⁶. Kierując się priorytetem zapewnienia dzieciom pozbawionym opieki należytej ochrony, raz po raz powtarzane są zalecenia w przedmiocie konieczności jak najwcześniejszej identyfikacji takich dzieci oraz właściwej ich rejestracji⁹⁷ oraz odpowiedniej tymczasowej opieki⁹⁸.

⁹³ „An unaccompanied child” jest osobą poniżej 18 roku życia (chyba że prawo przewiduje niższy wiek jako próg pełnoletniości), która jest „oddzielona od obydwojga rodziców i innych krewnych i nie znajduje się pod opieką osoby dorosłej, mającej prawny lub zwyczajowy obowiązek sprawowania nad nią opieki”, zaś „a separated child” – „osobą, która nie ukończyła 18 roku życia (lub przewidzianego prawem wieku pełnoletniości), która jest oddzielona od obojga rodziców lub opiekuna, ale niekoniecznie od innych krewnych”, mogą bowiem towarzyszyć mu inni członkowie jego rodziny; definicje przytoczone za: *Inter-Agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*, ICRC, Geneva 2004, s. 13.

⁹⁴ *UNHCR Resettlement Handbook*, UNHCR, Department of International Protection, Chapter 6: *Basic Procedures to be followed in Field Office Resettlement Operations*, Geneva (Nov 2004), par. 14.

⁹⁵ EXCOM, *Progress report on refugee children and adolescents, including UNHCR’s strategy for follow-up to the report on the impact of armed conflict on children*, EC/47/SC/CPR.19 (1.10.2001), Performance objectives for UNHCR’s protection and assistance of refugee children and adolescents, par. 1. (a) (ii); *Promotion and protection of the rights of children. Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, A/51/150 (26.8.1996), par. 72; *Evaluation of UNHCR’s efforts on behalf of children and adolescents* (EC/47/S.C./CPR.50), par. 11; *Inter-Agency guiding principles...*, s. 22–23; UNHCR, *Handbook for emergencies ...*, par. 40.

⁹⁶ Por. UNHCR, *Handbook for emergencies ...*, par. 33 i 44–47; *Inter-Agency guiding principles...*, s. 27.

⁹⁷ Por. rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 20.8.2003 r. pt. „Assistance to unaccompanied refugee minors” (A/58/299), par. 56–58. Co do oceny znaczenia scentralizowanych baz danych w operacji złączania z rodzinami dzieci w Ruandzie por. M. Merkelbach, *Reuniting children separated from the families after the Rwandan crisis of 1994: the relative value of a centralized database*, „International Review of the Red Cross” 2000, nr 838, s. 351 i n.

⁹⁸ Por. *Refugee children. Guidelines on protection and care*, Geneva 1994, par. 9, druga rekomendacja; *Inter-Agency guiding principles ...*, s. 42–47; A. Hepburn, J. Williamson, T. Wolfram, *Separated Children. Care & Protection of Children in Emergencies. A Field Guide*, Save the Children, 2004, s. 21–22.

W związku z powyższym MKCKiCP nakłania rządy oraz zainteresowane organizacje do podjęcia odpowiednich środków, zmierzających do możliwie najszybszej identyfikacji osób pozbawionych opieki, założenia i systematycznego uzupełniania akt osobowych oraz do zapewnienia, że zostaną podjęte czynności poszukiwawcze mające na celu doprowadzenie do połączenia rodzin⁹⁹.

Odnalezienie członków rodziny i połączenie z nimi dzieci pozbawionych opieki musi być zawsze priorytetem¹⁰⁰. Zasadniczą kwestią jest udzielenie dzieciom pozbawionym opieki pomocy w zlokalizowaniu i nawiązaniu kontaktu z członkami ich rodzin. Odszukiwanie krewnych i połączenie z nimi musi stać się integralną częścią strategii działań na rzecz dzieci pozbawionych opieki¹⁰¹. Jest niezwykle ważne, aby działania na rzecz należytego wyjaśnienia ich sytuacji rodzinnej były podjęte jak najszybciej i kontynuowane z właściwą intensywnością przez odpowiednio długi czas¹⁰². Jeśli proces odszukiwania członków rodziny nie zakończył się pomyślnie i połączenie rodziny nie jest możliwe, krajowi i międzynarodowi partnerzy współpracują w rozważeniu możliwości lokalnej integracji dzieci lub przesiedlenia¹⁰³.

Znaczenie ochrony rodziny i zachowania jej integralności wymaga również podkreślenia w kontekście adopcji, zwłaszcza w przypadku dzieci pozbawionych opieki na skutek działań zbrojnych. Zgodnie z powszechnie przyjętymi standardami¹⁰⁴ należy w sposób jednoznaczny stwierdzić, że adopcja nie powinna być przeprowadzana, jeśli istnieje nadzieja na pomyślne zakończenie procesu odszukiwania członków rodziny i w rezultacie doprowadzenia do połączenia rodziny w najlepszym interesie dziecka. Dzieci pozbawione opieki nie powinny być objęte procedurą adopcyjną dopóki trwa konflikt zbrojny, w wyniku którego doszło do ich odłączenia od rodziny lub przed zakończeniem szeroko zakrojonych poszukiwań członków ich rodzin. Między-

⁹⁹ Rezolucja nr 20 MKCK, op. cit., par. 3. Podobnie por. *Inter-Agency guiding principles ...*, s. 33–34; Committee on the Rights of the Child, *General Comment No 6 (2005): Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin*, par. 31.

¹⁰⁰ *Action for the rights of children (ARC)*, [w:] *International Legal Standards – Revision Version 09/02*, ed. D. Nosworthy, s. 34. Por. rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 24.02.1995 r. (A/RES/49/172); z 9.2.1996 r. (A/RES/50/150); z 12.2.1997 r. (A/RES/51/73); z 11.2.1998 r. (A/RES/52/105); z 10.2.1999 r. (A/RES/53/122); z 15.2.2002 r. (A/RES/56/136). Podobnie zob. *Assistance to unaccompanied refugee minors (report)*, A/60/300 (24.08.2005), par. 75.

¹⁰¹ Szerzej nt. zob. M. Szuniewicz, *Prawnomiędzynarodowa ochrona dzieci ...*, s. 236 i n.

¹⁰² UNHCR, *EXCOM Conclusion No 24 (XXXII): Family reunification* z 1981 r., par. 7; *Inter-Agency guiding principles ...*, s. 36. Przyjmuje się, że poszukiwań rodziny nie należy uważać za zakończone przed upływem dwóch lat; zob. UNHCR, *Handbook for emergencies...*, par. 49.

¹⁰³ *Summary Note on UNHCR's strategy and activities concerning refugee children*, Refugee Children Co-ordination Unit, UNHCR, Geneva, May 2002.

¹⁰⁴ Tj. Konwencja o prawach dziecka z 1989 r., Konwencja o ochronie dzieci oraz współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 1993 r. oraz *Recommendation concerning the application to refugee children and other internally displaced children of the Hague Convention on Protection of Children and Co-Operation in Respect of Inter-country Adoption* z 1994 r.

narodowe przysposobienie dzieci pozbawionych opieki wskutek działań zbrojnych nie powinno być zatem brane pod uwagę, dopóki nie zostaną wyczerpane wszelkie kroki na rzecz odnalezienia i połączenia członków rodziny, a nawet wówczas może zostać przeprowadzone tylko wtedy, gdy za takim rozwiązaniem przemawia najlepszy interes dziecka¹⁰⁵.

Zgodnie ze standardami polityki Biura Wysokiego Komisarza ONZ do spraw Uchodźców adopcja nie może być przeprowadzona, jeśli istnieje uzasadniona nadzieja na pomyślne zakończenie działań zmierzających do odszukania członków rodziny dziecka i złączenia go z nimi w najlepszym interesie dziecka, stosowny do okoliczności okres poszukiwań jeszcze nie upłynął albo jest ona niezgodna z wyrażonymi życzeniami dziecka lub rodzica¹⁰⁶.

Podsumowanie

Fundamentalne znaczenie rodziny jako podstawowej komórki społeczeństwa, a zarazem jej szczególne narażenie w obliczu konfliktu zbrojnego na działania godzące w jej podstawowe prawa z pryncypium integralności rodziny na czele, sprawiło, że normy prawa humanitarnego w szeregu swoich przepisów gwarantują poszanowanie praw przynależnych rodzinie jako całości oraz poszczególnych jej członkom.

W normach traktatowego i zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych przewidziano gwarancje w zakresie zapobiegania rozdzielaniu rodzin, restrykcyjne warunki dla ewakuacji dzieci bez opieki rodziców, działań zmierzających do odszukania krewnych i odtworzenia kontaktu między nimi, przesyłania informacji najbliższym przez jeńców wojennych i osoby internowane, pomocy materialnej, łączenia członków rozproszonych rodzin, przesyłania informacji o śmierci i miejscu pochówku, szczególnej opieki adresowanej do dzieci oraz kobiet w ciąży oraz młodych matek.

W konsekwencji nietrudno stwierdzić, że zakres regulacji prawnych zapewni na wypadek konfliktu zbrojnego (zwłaszcza o charakterze międzynarodowym) poszanowanie praw rodziny w całej ich międzynarodowo chronionej substancji, tak że wobec powszechnej mocy obowiązującej konwencji genewskich i ich niederogowalności można bronić tezy o nienaruszalności praw rodziny w sytuacji konfliktu zbrojnego¹⁰⁷. Swoistym ich zabezpieczeniem jest szeroki wachlarz działań na rzecz rodzin podejmowanych przez MKCK i UNHCR, zwłaszcza w zakresie poszukiwania zaginionych krewnych, odtwarzania więzi rodzinnych i przeprowadzania akcji łączenia rodzin.

¹⁰⁵ *Family protection...*, Concluding remarks (h); por. też UNHCR, *UNHCR Policy on adoption of refugee children* (Geneva, August 1995), par. 1.

¹⁰⁶ *UNHCR Policy on adoption...*, par. 2.

¹⁰⁷ Zob. *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych. Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego*, oprac. T. Jasudowicz, TNOiK, Toruń 1997, s. 22.

THE SCOPE OF PROTECTION OF FAMILY IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Keywords: family, an armed conflict, customary law, the International Committee of the Red Cross

Summary

The aim of this article is to review and analyse norms of international humanitarian law (both, treaty and customary law) in order to reconstruct of a standard of protection provided to a family in situation of an armed conflict.

The guarantees are presented within a few normative areas, ie. 1) respect for family unity, 2) the right to know and to exchange of family messages, 3) the rights in case of a death of one's family member, 4) financial support of families in an armed conflict, and 5) enhancing protection of a family unit as a result of special guarantees given to the children and particular categories of women. Special attention is paid to the International Committee of the Red Cross and other international and non-governmental organisations working on behalf of families affected by an armed conflict. Their activities include elaborating standards of soft law, as well as undertaking a number of relief programmes and humanitarian actions.

In the light of considerations presented in the article a conclusion has been reached, whereof norms of international humanitarian law provide respect for rights of a family unit and its members. The scope of those guarantees ensures respect for family's rights to the full extent of substance protected in international law. Therefore, the rights of a family should be perceived as inviolable in situation of armed conflict, especially international one.